

A Revelational Re-reading of the Identity Crisis with Emphasis on the Qur'an and Hadith in Confrontation with Modernity

Hamed Seraji

Ph.D. in Theology. Field of Study in Quranic Sciences and Hadith. and Assistant Professor at the Teacher Training Ministry of Education, Yazd, Iran.
serajihamed@gmail.com

Abstract

Objective: This research aims to explore the contemporary human identity crisis, particularly among the youth, under the influence of modernity, globalization, and new media, and to propose a localized and comprehensive model for explaining and managing it. This is achieved through the integration of revelatory teachings from the Holy Quran and narrations of Ahl al-Bayt (peace be upon them) with contemporary theories in psychology and sociology.

Method: The research adopts a qualitative approach with an analytical-comparative method, facilitating the re-examination of key identity concepts via intertextual dialogue between religious and scientific notions. Data were gathered through library and documentary studies, with principal themes related to the identity crisis extracted and compared.

Findings: The findings reveal a meaningful overlap between revelatory and scientific foundations. Concepts such as fitrah (innate disposition), human dignity, and self-purification align with notions like self-concept, personality coherence, and meaning crisis. This convergence fosters a profound and multidimensional explication of identity. The research outcome is an "integrative four-layer model" encompassing individual, socio-cultural, psychological, and religious-philosophical levels, portraying human identity in a dynamic linkage with meaning, society, and the ultimate purpose of existence.

Conclusion: The synthesis of revelatory wisdom and human intellect provides a theoretical and practical framework for reconstructing youth identity and devising cultural policies. This model proposes actionable strategies, such as enhancing self-knowledge through educational programs, revitalizing cultural identity via the recreation of authentic traditions, and protecting against cultural invasion by promoting media literacy.

Keywords: Identity Crisis, Youth, Modernity, The Qur'an, Hadith.

Citation: Seraji, H. (2026). A Revelational Re-reading of the Identity Crisis with Emphasis on the Qur'an and Hadith in Confrontation with Modernity. *Quran and Psychology*, 1(1).

بازخوانی و حیانی بحران هویت با تکیه بر قرآن و حدیث در مواجهه با مدرنیته

دکتری الهیات، گرایش علوم قرآن و حدیث و استادیار معلم وزارت آموزش و پرورش، یزد، ایران.
serajihamed@gmail.com

حامد سراجی

چکیده

این پژوهش با هدف واکاوی بحران هویت انسان معاصر، به‌ویژه در نسل جوان، تحت تأثیر مدرنیته، جهانی‌شدن و رسانه‌های نوین و ارائه الگویی بومی و جامع برای تبیین و مدیریت آن، با تلفیق آموزه‌های و حیانی قرآن و روایات اهل‌بیت (علیهم‌السلام) و نظریه‌های روان‌شناسی و جامعه‌شناسی معاصر انجام شد. رویکرد پژوهش، از نوع کیفی با روش تحلیلی - تطبیقی است که از طریق گفت‌وگوی میان‌متنی بین مفاهیم دینی و علمی، مفاهیم کلیدی هویت بازخوانی شدند. داده‌ها با مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی فراهم آمد و مضامین اصلی مرتبط با بحران هویت استخراج و مقایسه شدند. یافته‌ها حاکی از هم‌پوشانی معنادار مبانی و حیانی و علمی است. مفاهیمی چون فطرت، کرامت و تزکیه نفس، با مفاهیمی مانند خودپنداره، انسجام شخصیت و بحران معنا هم‌سویی نشان دادند. این هم‌گرایی به تبیینی ژرف و چندبعدی از هویت می‌انجامد و برون‌داد پژوهش، «الگوی تلفیقی چهارلایه‌ای» شامل سطوح فردی، اجتماعی - فرهنگی، روان‌شناختی و دینی - فلسفی است که هویت را در پیوندی پویا با معنا، جامعه و غایت هستی ترسیم می‌کند. تلفیق حکمت و حیانی و خرد انسانی، چهارچوبی نظری و کاربردی برای بازسازی هویت جوانان و تدوین سیاست‌های فرهنگی فراهم می‌آورد که این الگو راهکارهای عملی مانند تقویت خودشناسی از طریق برنامه‌های تربیتی، احیای هویت فرهنگی با بازآفرینی سنت‌های اصیل و مصون‌سازی در برابر تهاجم فرهنگی با ارتقای سواد رسانه‌ای را ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: بحران هویت، جوانان، مدرنیته، قرآن، حدیث.

سراجی، حامد (۱۴۰۵). بازخوانی و حیانی بحران هویت با تکیه بر قرآن و حدیث در مواجهه با مدرنیته. دوفصلنامه روان‌شناسی قرآن بنیان، سال اول، (۱).

مقدمه

هویت انسانی^۱ از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین مفاهیم در حوزه‌های انسان‌شناسی، فلسفه دین و علوم اجتماعی به‌شمار می‌رود که با توجه به تغییرات سریع فرهنگی، فناورانه و اجتماعی، اهمیت ویژه‌ای یافته است. هویت به‌عنوان مجموعه‌ای پویا از باورها، ارزش‌ها، نقش‌ها و معانی تعریف می‌شود که فرد یا گروه بر اساس آن، خود را شناخته و جایگاه اجتماعی و اخلاقی خود را بازشناسی می‌کند (Schulte & et al., 2020) و بحران هویت^۲ یکی از چالش‌های کلیدی روانی و اجتماعی در جهان امروز است که آثار آن در حوزه‌های فردی، فرهنگی و جمعی قابل مشاهده است. این بحران می‌تواند موجب بی‌ثباتی در ساختارهای روانی و اجتماعی شود و باعث کاهش احساس تعلق و افزایش آسیب‌پذیری روانی گردد (Crocetti & et al., 2023). در سطح فردی، بحران هویت باعث ایجاد سردرگمی در پاسخ به پرسش «من کیستم؟» شده و فرد را در تعیین اهداف، ارزش‌ها و نقش‌های خود دچار تردید می‌سازد که در نتیجه آن، علائمی مانند کاهش عزت‌نفس، اضطراب و افسردگی ممکن است پدید آید (Fisher, 2023). در سطح اجتماعی، بحران هویت با کاهش انسجام فرهنگی و افزایش تعارضات میان نسلی مرتبط است که عمدتاً ناشی از فشارهای جهانی شدن و تغییرات سریع فرهنگی و اقتصادی می‌باشد (Faiz, 2024).

برای ورود به بحث، تبیین دقیق واژه‌شناسی هویت، گامی ضروری برای فهم ابعاد نظری و کاربردی آن است. واژه «هویت» در لغت، برگرفته از «الهُوِيَّة» و ریشه گرفته از ضمیر «هُوَ» (او) است و در زبان عربی به معنای «چیستی»، «ماهیت» و «حقیقت ذاتی» هر چیز به کار می‌رود؛ یعنی ویژگی‌های بنیادین و ثابت که موجب تمایز یک موجود از موجودات دیگر می‌شود (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق؛ طریحی، ۱۴۱۶ق، ج ۶). در زبان فارسی نیز این واژه با همان معنا به کار رفته و در متون فلسفی و عرفانی، گاه مترادف با «ماهیت» و گاه معادل «وجود» دانسته شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۶؛ معین، ۱۳۸۷، ج ۶). جرجانی در «التعريفات»، هویت را «امر عقلانی از حیث امتیاز شیء از دیگران» معرفی می‌کند (جرجانی، بی‌تا) و ملاصدرا در «الحکمة المتعالیة» هویت را در معانی متعددی چون وجود واقعی شیء، ماهیت و مصداق به کار برده و از «هویت ساریه» سخن گفته است (صدرالدین شیرازی، ۱۴۰۱ق، ج ۱، ص. ۱۲۴). در ریشه‌شناسی غربی، معادل لاتین هویت،

1. Human Identity

2. Identity Crisis

Identitas از idem (همان) و entitas (وجود) ساخته شده و در مجموع به معنای «همان موجود بودن» است. این ریشه به اصل فلسفی «همانستی» ($A = A$) در سنت یونانی پیوند دارد که بر ثبات و یگانگی شیء در عین تغییرات ظاهری تأکید می‌کند (Smith, 2017)؛ بنابراین، از نظر لغوی، «هویت» به مجموعه ویژگی‌های ذاتی، ثابت و تمایزبخش یک موجود اطلاق می‌شود که موجب شناسایی و بازشناسی آن در میان سایر موجودات می‌گردد.

در معنای اصطلاحی و ادبیات علمی معاصر، هویت انسانی به مثابه مفهومی چندلایه و میان‌رشته‌ای شناخته می‌شود که در حوزه‌هایی چون روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و فلسفه، از منظرهایی متفاوت اما مکمل مورد تحلیل قرار می‌گیرد. مطالعات جدید تأکید دارند که هویت نه یک ساختار ثابت، بلکه فرایندی پویا و در حال شکل‌گیری است که در تعامل مستمر فرد با زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی تکوین می‌یابد (Branje & et al., 2021). در روان‌شناسی اجتماعی معاصر، هویت بخشی از خودانگاره فرد تلقی می‌شود که در بستر تعاملات اجتماعی، تعلقات گروهی و بازخوردهای اجتماعی شکل می‌گیرد و نقش مهمی در جهت‌دهی به رفتار، معنابخشی تجربه‌ها و احساس تعلق ایفا می‌کند (Benjamin, 2023). از منظر جامعه‌شناسی، هویت مجموعه‌ای از معانی و تعاریف اجتماعی است که افراد و گروه‌ها در فرایند کنش متقابل و در چهارچوب ساختارهای فرهنگی و اجتماعی برای خود می‌سازند و این معانی می‌توانند در طول زمان تثبیت یا بازتعریف شوند (Tierney, 2025). در فلسفه، هویت به اصل «همانستی» و ثبات در عین تغییر اشاره دارد؛ ریکور میان هویت «همان‌بودگی»^۳ و هویت «خودبودگی»^۴ تمایز می‌گذارد و دومی را با ظرفیت تغییر در طول زمان پیوند می‌دهد (Ricoeur, 1992)؛ در رویکردهای فلسفی معاصر نیز هویت نه به مثابه جوهری ایستا، بلکه به عنوان تداوم «خود»، در عین تغییر فهم می‌شود و بر پیوند میان ثبات وجودی، روایت‌گری شخصی و ظرفیت تحول فردی تأکید می‌گردد (Cristina, 2025). در مجموع، مطالعات اخیر نشان می‌دهند که هویت پدیده‌ای زمینه‌مند و سیال است که در تعامل مداوم میان فرد، ساختارهای اجتماعی و افق‌های معنایی شکل می‌گیرد.

در الهیات اسلامی، هویت افزون بر ابعاد فردی و اجتماعی، دارای بُعد الهی و غایی است. اندیشمندان اسلامی همچون علامه طباطبایی و شهید مطهری بر این باورند که غفلت از بُعد الهی و

3. Idem

4. Ipse

فطری انسان، به از خودیگانگی وجودی و بی‌معنایی زندگی می‌انجامد. علامه طباطبایی هویت حقیقی انسان را در پیوند با فطرت الهی و غایت آفرینش می‌داند و تأکید می‌کند که انقطاع از این پیوند، موجب گم‌گشتگی معنوی انسان می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، صص. ۲۵۵-۲۶۰). شهید مطهری نیز با نقد انسان‌شناسی سکولار، بحران هویت را پیامد گسست میان ایمان، معنا و کنش انسانی دانسته و بازگشت به مبانی معنوی را شرط احیای هویت اصیل انسان معرفی می‌کند (مطهری، ۱۳۸۷، ص. ۶۱) و ملاصدرا آن را حقیقتی سیال در چهارچوب حرکت جوهری و سیر روبه‌کمال وجود انسان تبیین می‌کند (صدرالدین شیرازی، ۱۴۰۱، ج ۴، ص. ۶۸). از منظر مطالعات فرهنگی نیز هویت برساخته‌ای اجتماعی - فرهنگی تلقی می‌شود که در تعامل میان فرد، ساختارهای قدرت و گفتارهای مسلط شکل می‌گیرد و می‌تواند چندگانه، سیال و وابسته به زمینه‌های تاریخی و فرهنگی باشد (Bielsa, 2018). در نتیجه، هویت مفهومی پویا، چندبُعدی و زمینه‌وابسته است که هم به تمایز و چیستی انسان اشاره دارد و هم به پیوستگی و تداوم او در طول زمان.

برخی جامعه‌شناسان و پژوهشگران ایرانی با تمرکز بر ویژگی‌های جوامع در حال گذار، بحران هویت را پیامد مستقیم تعارض میان ارزش‌های سنتی و الزامات مدرنیته می‌دانند. تحلیل تحولات فرهنگی و اجتماعی جامعه ایران نشان می‌دهد که گسست میان نظام‌های معنایی سنتی و الگوهای نوین زیست اجتماعی، موجب تضعیف انسجام هویتی و بروز سردرگمی در خودتعریف نسل جوان شده است؛ به گونه‌ای که افراد در تلفیق مؤلفه‌های سنتی و نوین با دشواری مواجه می‌شوند (مشکینی و دیگران، ۱۴۰۲). همچنین بحران هویت را می‌توان نتیجه زیست هم‌زمان در میدان‌های متعارض فرهنگی دانست که افراد را در موقعیتی قرار می‌دهد که باید به‌طور مداوم میان نظام‌های ارزشی ناسازگار تعامل برقرار کنند. این تعارض ساختاری، زمانی که با ناتوانی نهادهای اجتماعی در تولید روایت‌های هویتی منسجم و پاسخگو به نیازهای نسل جوان همراه می‌شود، به شکل‌گیری نوعی چندپارگی و بی‌ثباتی هویتی منجر می‌گردد (Azari Matin, 2022). از دیدگاه این پژوهشگران، بحران هویت در ایران معاصر بیش از آنکه امری فردی باشد، ریشه در تحولات ساختاری، فرهنگی و معنایی جامعه دارد.

همچنین باید توجه داشت که نظام‌های آموزشی و رسانه‌ای نقش کلیدی در شکل‌گیری و تثبیت هویت جوانان ایفا می‌کنند؛ فقدان چهارچوب‌های هویتی معنادار در این حوزه‌ها می‌تواند

زمینه‌ساز گسترش بحران هویت در جوامع در حال تغییر باشد؛ زیرا کمبود ساختارهای هویتی منسجم، ثبات هویت را تضعیف می‌کند و به سردرگمی بیشتر دامن می‌زند (Bauman & Portera, 2021). بنابراین، توجه به تقویت چهارچوب‌های هویتی در نظام‌های آموزشی و رسانه‌ای برای مقابله با بحران هویت ضروری است.

در جوامع پیشامدرن، چهارچوب‌های دینی و فرهنگی پایدار، زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت‌های منسجم بودند، اما در عصر پسامدرن و در بستر جهانی‌شدن و رسانه‌های دیجیتال، این چهارچوب‌ها دچار تزلزل شده و هویت‌ها بازتعریف می‌شوند (Krijnen & et al., 2023).

جهانی‌شدن و گسترش رسانه‌های نوین، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی، تغییرات چشمگیری در انسجام فرهنگی و شکل‌گیری هویت در سطوح فردی و جمعی ایجاد کرده‌اند. رسانه‌های اجتماعی با ایجاد فضاهایی برای ابراز و مقایسه اجتماعی، فرصت‌هایی برای شناخت و تأیید هویتی فراهم آورده‌اند؛ اما در عین حال می‌توانند موجب سردرگمی معنایی، فشارهای روانی و گسست از ارزش‌های فرهنگی نیز شوند. این بحران‌های هویتی اغلب به‌صورت سردرگمی معنایی، ازخودبیگانگی و گسست از ارزش‌های فرهنگی بروز می‌کنند و انسان معاصر را با چالش‌های بنیادین درباره هویت، ماهیت وجود، معنا و سبک زندگی مواجه می‌سازند (Cleveland, 2022).

علاوه بر این، شواهد پژوهشی گسترده نشان می‌دهند که رسانه‌های اجتماعی نقش محوری در بازتعریف و بازتولید هویت‌های فردی و جمعی ایفا می‌کنند و بستری نوین برای شکل‌گیری خودانگاره‌ها و تعلقات گروهی فراهم کرده‌اند (ظفرعبداله‌زاده و دیگران، ۱۴۰۰). بر این اساس، هویت مفهومی چندبُعدی و زمینه‌مند است که در تعامل با ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و فناوری به‌طور مستمر در حال تحول و دگرگونی است (Fisher, 2023). در چنین شرایطی، پرسش‌های بنیادینی نظیر «من کیستم؟»، «هدف زندگی چیست؟» و «چگونه باید زیست؟» بیش از پیش ذهن انسان معاصر را به‌خود مشغول کرده‌اند.

پژوهش‌های متعددی در این حوزه انجام شده است، ازجمله: بروجردی علوی و همکارش بحران هویت را در بستر جهانی‌شدن تحلیل کرده و عواملی چون ازخودبیگانگی فرهنگی و ضعف باورهای دینی را شناسایی کرده‌اند (بروجردی علوی و صدیق یزدچی، ۱۳۹۶). فخرزاع در مقاله «آسیب‌های اجتماعی و خطر انحطاط جوامع از دیدگاه اسلام»، ابعاد هویت ایمانی، فرهنگی و

تمدنی را بررسی و نقش دین را محور انسجام اجتماعی معرفی کرده است (فخرزادع، ۱۳۹۹). سلمان‌پور و همکاران مفهوم «هویت اصیل انسانی» را در قرآن و روایات بازشناسی نموده‌اند و خداگرایی، کرامت ذاتی، عقلانیت و مسئولیت‌پذیری را مؤلفه‌های اصلی آن دانسته‌اند (سلمان‌پور و دیگران، ۱۳۹۸). حسینی و همکارانش رابطه هویت فردی و ازخودبیگانگی را بررسی و بازیابی هویت را در گرو معرفت دینی و بازگشت به فطرت دانسته‌اند (حسینی و دیگران، ۱۴۰۰). شکرپیگی و شکرپیگی نیز عوامل تقویت هویت دینی و آینده‌نگری را با تأکید بر ایمان به خدا، باور به آخرت و هدفمندی تحلیل کرده‌اند (شکرپیگی و شکرپیگی، ۱۴۰۲). با وجود این تلاش‌های ارزشمند، بررسی انتقادی پیشینه نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از مطالعات یا صرفاً بر تحلیل متون وحیانی متمرکز بوده و پیوندی روشمند با نظریه‌های علمی معاصر برقرار نکرده‌اند، یا در چهارچوب نظریه‌های غربی باقی مانده و از ظرفیت‌های غنی قرآن و حدیث غفلت کرده‌اند. همچنین، اغلب فاقد مدلی جامع و یکپارچه‌اند که بتواند ابعاد فردی، اجتماعی، روان‌شناختی و دینی بحران هویت را هم‌زمان و منسجم تبیین کند، و راهکارهای ارائه‌شده در بسیاری از این آثار عمدتاً کلی و غیرعملیاتی بوده و کمتر به شرایط واقعی نسل جوان در بستر مدرنیته، رسانه‌های نوین و فرایند جهانی‌شدن توجه شده است.

بر این مبنا، بازخوانی منابع اصیل وحیانی - قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام) - می‌تواند افقی تازه برای بازسازی هویت انسانی بگشاید. قرآن با ترسیم تصویری جامع از انسان به‌عنوان موجودی دارای کرامت، عقلانیت، اختیار و مسئولیت و روایات با تبیین این آموزه‌ها در زندگی فردی و اجتماعی، چهارچوبی غایت‌مدار و توحیدی برای هویت ارائه می‌کنند. برخلاف بسیاری از نظریه‌های نوین که غالباً بر ابعاد زیستی یا روان‌شناختی انسان تمرکز دارند، انسان‌شناسی وحیانی هویت اصیل را در پیوند با معرفت الهی، اخلاق و غایت آفرینش معنا می‌بخشد (بنائی و دیگران، ۱۴۰۲). از این منظر، بحران هویت معاصر نتیجه گسست از این پیوند قدسی و غفلت از ابعاد معنوی وجود انسان است؛ بنابراین بهره‌گیری دوباره از منابع وحیانی در مواجهه با چالش‌های نوین، ضرورتی علمی و عملی برای بازیابی هویت اصیل به‌شمار می‌آید.

بر همین اساس، پژوهش حاضر در پی آن است که با تکیه بر منابع وحیانی و در مقایسه با نظریه‌های علمی معاصر در روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و فلسفه، به این پرسش بنیادین پاسخ دهد

که چگونه می‌توان با تلفیق مفاهیم دینی و علمی، الگویی جامع برای تبیین بحران هویت انسانی ارائه داد که در عین پوشش ابعاد گوناگون، راهکارهای بومی و کاربردی برای مدیریت هویت نسل جوان در شرایط فرهنگی - اجتماعی امروز و در مواجهه با رسانه‌ها و جهانی‌شدن فراهم آورد؟

روش

پژوهش حاضر از نوع مطالعه کیفی با رویکرد تحلیلی - تطبیقی است که با هدف واکاوی بحران هویت انسانی در پرتو منابع و حیانی (قرآن و حدیث) و مقایسه آن با نظریه‌های علمی معاصر در حوزه‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و فلسفه انجام شده است. این روش به دلیل ماهیت میان‌رشته‌ای موضوع و ضرورت تلفیق داده‌های متنی دینی با نظریه‌های علوم انسانی انتخاب گردید.

مبنای کار، تحلیل مضامین قرآنی و روایی در کنار نظریه‌های علمی معاصر درباره هویت و بحران هویت بوده است. داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شد؛ بدین‌صورت که آیات، روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) و شروح معتبر حدیثی و تفسیری مرتبط با ابعاد هویت، استخراج گردید و هم‌زمان آثار علمی جدید مرتبط با هویت مورد بررسی قرار گرفت.

برای شفاف‌سازی فرایند استخراج داده‌ها، منابع اصلی مورد استفاده و مضامین کلی استخراج‌شده از آنها در جدول ۱ گزارش می‌شود. شایان ذکر است که این مضامین، مواد خام اولیه برای مرحله کدگذاری و تحلیل در بخش یافته‌ها بودند.

جدول (۱): منابع و حیانی اصلی و مضامین استخراجی پایه

منبع اصلی	سوره / کتاب (شماره آیه / حدیث)	متن عربی (یا خلاصه حدیث)	مضمون استخراجی پایه
قرآن کریم	ذاریات: آیه ۲۱	وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلًا تُبْصِرُونَ	تأمل در نفس (خودشناسی)
	شمس: آیه ۹	قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا	تزکیه نفس (خودبالایی)
	حشر: آیه ۱۹	نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسُهُمْ	رابطه ذکر خدا و خودآگاهی (از خودبیگانگی)
	انسان: آیه ۲	إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ... نَبْتَلِيهِ	فلسفه آفرینش و ابتلا (مسئولیت وجودی)

منبع اصلی	سوره / کتاب (شماره آیه / حدیث)	متن عربی (یا خلاصه حدیث)	مضمون استخراجی پایه
	اسراء: آیه ۷۰	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ	کرامت ذاتی انسان (عزت نفس)
	توبه: آیه ۱۱۹	كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ	همنشینی با صالحان (محیط اجتماعی سالم)
	حج: آیه ۳۲	وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ	بزرگداشت شعائر (حفظ فرهنگ دینی)
	آل عمران: آیه ۱۱۰	تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ	امر به معروف و نهی از منکر (مسئولیت اجتماعی)
	مائده: آیه ۲	وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى	تعاون بر نیکی (همبستگی اجتماعی)
	آل عمران: آیه ۱۳۴	وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ	فروبردن خشم (مدیریت هیجان)
	طلاق: آیه ۳	وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ	توکل به خدا (امنیت روانی)
	بقره: آیه ۱۵۳	إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ	صبر و پایداری (تاب‌آوری)
	اخلاص: آیه ۱	قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ	توحید (محور هویت دینی)
	زلزال: آیات ۷-۸	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ... يَرَهُ	ایمان به معاد (مسئولیت‌پذیری اخلاقی)
روایات اهل	بقره: آیه ۲۶۹	يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ	حکمت و تعقل (جهت‌دهی فکری)
	زمر: آیه ۹	هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ...	معرفت‌جویی و علم‌آموزی
	نهیج‌البلاغه، حکمت ۴	مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ	خودشناسی مقدمه

منبع اصلی	سوره / کتاب (شماره آیه / حدیث)	متن عربی (یا خلاصه حدیث)	مضمون استخراجی پایه
بیت (علیهم السلام)		رَبِّهِ	خداشناسی
	نهج البلاغه، حکمت ۴۷۳	جِهَادُ النَّفْسِ أَفْضَلُ الْجِهَادِ	جهاد اکبر (تزکیه عملی)
	غررالحکم، ح ۶۲۶۶	عَجِبْتُ لِمَنْ... أَضَلَّ نَفْسَهُ فَلَا يَطْلُبُهَا	غفلت از خود (بحران هویت)
	کافی، ج ۲، ص ۸۷	الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ	صبر، رکن ایمان (انسجام شخصیت)
	غررالحکم، ح ۸۲۵۵	مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يُهْنِكْهَا بِالْمَعْصِيَةِ	کرامت نفس مانع گناه (عزت نفس)
	وسائل الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۹۲	أَحْبُوا أَمْرَنَا...	احیای فرهنگ دینی (هویت بخشی جمعی)
	غررالحکم، ح ۶۷۴۴	قَارِنْ أَهْلَ الْخَيْرِ تَكُنْ مِنْهُمْ	تأثیر همنشین بر هویت
	کافی، ج ۲، ص ۱۱۰	مَنْ كَظَمَ غَيْظًا... مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا	کنترل خشم و تقویت ایمان (آرامش روانی)
	نهج البلاغه، حکمت ۸۰	الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ	حکمت جویی فراتر از مرزها
	عیون أخبار الرضا (علیه السلام)، ج ۲، ص ۱۳۶	أَفْضَلُ مَا قُلْتُ... لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	توحید، برترین گفتار (مرکز ثقل هویت)
	نهج البلاغه، حکمت ۳۱۴	اتَّقُوا مَعَاصِيَ اللَّهِ فِي الْخُلُوتِ...	باور به نظارت الهی (خودکنترلی پایدار)
	الکافی، ج ۱، ص ۳۰	طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ	علم آموزی به مثابه تکلیف هویتی

منبع اصلی	سوره / کتاب (شماره آیه / حدیث)	متن عربی (یا خلاصه حدیث)	مضمون استخراجی پایه
سایر کتب	التعريفات (جرجانی)	هو الأمر العقلي من حيث امتياز الشيء عن غيره لغوی	هویت به معنای تمایز (مبنای لغوی)
	الحكمة المتعالية (ملاصدرا)	مفهوم هویت ساریه	هویت سیال در حرکت جوهری (مبنای فلسفی)

در مرحله تحلیل، متن‌های دینی و علمی با روش تحلیل مضمون مطالعه شد و مفاهیم کلیدی مرتبط با بحران هویت شناسایی، کدگذاری و دسته‌بندی گردید. سپس مضامین استخراج شده در فرایند مقایسه تطبیقی، بر اساس هم‌پوشانی‌ها و تمایزهای مفهومی، سامان‌دهی شد. بر پایه این تحلیل، داده‌ها در چهار سطح فردی، اجتماعی - فرهنگی، روان‌شناختی و دینی - فلسفی طبقه‌بندی گردید و هر سطح با استناد به شواهد قرآنی، روایی و تحلیل نظری تبیین شد.

جدول (۲): فرایند کدگذاری و شکل‌گیری مضامین از داده‌های وحياني

مضمون فراگیر (لایه تحلیلی)	مضمون سازمان‌دهنده	کد محوری (مضمون پایه)	کد اولیه (توصیفی)	داده خام (مثال)
لایه فردی	خودشناسی و خودپالایی	خودشناسی معرفتی	دعوت به تدبیر درونی	وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (ذاریات: آیه ۲۱)
			پیوند خودشناسی و خداشناسی	مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ (نهج البلاغه)
		تزکیه و جهاد نفس	رستگاری در گرو پالایش نفس	قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا (شمس: آیه ۹)
			برتری مبارزه با نفس	جِهَادُ النَّفْسِ أَفْضَلُ الْجِهَادِ (نهج البلاغه)
لایه روان‌شناختی	مدیریت هیجانی و	عزت نفس	کرامت ذاتی انسان	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ

مضمون فراگیر (لایه تحلیلی)	مضمون سازمان دهنده	کد محوری (مضمون پایه)	کد اولیه (توصیفی)	داده خام (مثال)
	تاب آوری	وجودی		(اسراء: آیه ۷۰)
			کرامت مانع از گناه	مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ... (غیرالحکم)
		کنترل هیجانات	فروبردن خشم	الْكَاظِمِينَ الْفَيْضَ (آل عمران: آیه ۱۳۴)
		تاب آوری و پایداری	همراهی خدا با صابران	إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (بقره: آیه ۱۵۳)
لایه اجتماعی - فرهنگی	ارتباطات و تعلقات	انتخاب محیط سالم	همنشینی با راستگویان	كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (توبه: آیه ۱۱۹)
	اجتماعی	همبستگی و تعاون	همکاری در نیکی	وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ... (مائده: آیه ۲)
	صیانت از سرمایه فرهنگی	حفظ فرهنگ دینی	زنده نگه داشتن فرهنگ اهل بیت (علیهم السلام)	أَحْيُوا أَمْرَنَا... (وسائل الشیعه)
لایه دینی - فلسفی	نظام معنایی و غایت شناختی	جهانبینی توحیدی	یگانگی خداوند	قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (اخلاص: ۱)
		معادباوری و مسئولیت پذیری	دیدن نتیجه اعمال	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ... (زلزال: ۷-۸)

این فرایند کدگذاری نشان می‌دهد که چگونه مفاهیم پراکنده در منابع و حیانی، ذیل یک الگوی منسجم چهارلایه‌ای انتظام یافته‌اند که مبنای تحلیل در ادامه خواهد بود.

یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش حاصل تحلیل مضامین قرآنی و روایی در کنار نظریه‌های علمی معاصر است و بررسی‌ها نشان می‌دهد که بحران هویت انسانی در لایه‌های گوناگون روانی، فرهنگی، دینی و فلسفی

ریشه دارد. از این رو، منابع و حیانی - قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام) - با ارائه اصول بنیادین در حوزه خودشناسی، اخلاق، معنویت، مسئولیت‌پذیری، پیوند اجتماعی، عزت نفس، حکمت و معرفت‌جویی، چهارچوبی جامع برای بازسازی و تقویت هویت اصیل انسانی فراهم می‌آورند. در ادامه، این یافته‌ها بر اساس «مدل تلفیقی چهارلایه‌ای» پیشنهادی پژوهش، در چهار بخش اصلی (فردی، اجتماعی - فرهنگی، روان‌شناختی و دینی - فلسفی) بررسی و تحلیل می‌شوند.

الف) عوامل فردی و راهکارهای قرآنی و حدیثی برای تقویت هویت

بحران هویت فردی غالباً از ناتوانی در خودشناسی، سردرگمی در اهداف و ضعف انسجام شخصیت ناشی می‌شود. در منابع اسلامی، به‌ویژه قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام)، بر خودشناسی، تزکیه، یاد خدا و مسئولیت‌پذیری به‌عنوان ارکان اصلی هویت اصیل انسانی تأکید شده است. این مؤلفه‌ها نه تنها به آرامش روانی و معنابخشی به زندگی کمک می‌کنند بلکه فرد را در برابر بحران‌های هویتی مقاوم می‌سازند.

• تأمل در نفس و پیوند آن با خداشناسی:

آیه: «وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ»؛ «و در وجود خود شما (نیز نشانه‌هایی از عظمت خداست)، آیا نمی‌بینید؟» (ذاریات: آیه ۲۱).

حدیث: امیرالمؤمنین امام علی (علیه السلام): «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»؛ «هر کس خود را بشناسد، پروردگارش را شناخته است» (نهج البلاغه: حکمت ۴).

تحلیل: قرآن کریم انسان را به تدبیر در وجود خویش دعوت می‌کند و امام علی (علیه السلام) نتیجه این مسیر را خداشناسی می‌داند. این پیوند معرفتی نشان می‌دهد که شناخت استعدادها، انگیزه‌ها و ضعف‌ها، مسیر زندگی را روشن کرده و از سردرگمی هویتی می‌کاهد. درواقع، خودشناسی در منابع اسلامی نه صرفاً یک شناخت روان‌شناختی، بلکه پلی برای رسیدن به معرفت الهی است (احمدی بیغش و سالاری، ۱۴۰۴).

• تزکیه نفس و جهاد درونی:

آیه: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا»؛ «بی‌تردید کسی که نفس خود را پاک و تزکیه کرده، رستگار شده است» (شمس: آیه ۹).

حدیث: امام علی (علیه السلام): «جِهَادُ النَّفْسِ أَفْضَلُ الْجِهَادِ»؛ «جهاد با نفس، برترین جهاد است»

(نهج البلاغه: حکمت ۴۷۳).

تحلیل: خودشناسی بدون پالایش اخلاقی ناقص است. تزکیه و جهاد نفس، هویت را بر پایه فضیلت استوار می‌سازد و فرد را در برابر بحران‌های هویتی مقاوم می‌کند. در نگاه اسلامی، جهاد اکبر همان مبارزه با نفس است که به فرد امکان می‌دهد تا هویت خود را از آلودگی‌های اخلاقی و رفتاری پاک کرده و به سوی کمال سوق دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، صص. ۵۰۳-۵۰۵).

• یاد خدا و پرهیز از از خودیگانی:

آیه: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ»؛ «و مانند کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند، و خداوند آنان را به فراموشی خویشان دچار ساخت» (حشر: آیه ۱۹).

حدیث: امام علی (علیه السلام): «عَجِبْتُ لِمَنْ يَنْشُدُ ضَالَّتَهُ وَقَدْ أَضَلَّ نَفْسَهُ فَلَا يَطْلُبُهَا»؛ «در شگفتم از کسی که گمشده‌اش را جست‌وجو می‌کند، در حالی که خودِ خویش را گم کرده است، اما در پی یافتنِ خود بر نمی‌آید» (آمدی، ۱۴۱۰ق، ح ۶۲۶۶).

تحلیل: فراموشی خداوند به معنای گم کردن خویشان است. یاد خدا، آینده‌ای برای بازشناسی خویش و بازگشت به هویت اصیل انسانی است. در این نگاه، غفلت از خدا مساوی با غفلت از حقیقت وجودی خویش است و ذکر الهی، عامل بازگشت به خویشان و رهایی از بحران هویت به‌شمار می‌آید (راشدی و دیگران، ۱۳۹۹).

• شناخت مسئولیت وجودی و فلسفه ابتلاء:

آیه: «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ»؛ «ما انسان را از نطفه‌ای آمیخته آفریدیم تا او را بیازماییم» (انسان: آیه ۲).

حدیث: امام صادق (علیه السلام): «إِنَّمَا يُبْتَلَى الْمُؤْمِنُ عَلَى قَدَرِ أَعْمَالِهِ الْحَسَنَةِ...»؛ «همانا مؤمن به اندازه اعمال نیکش مورد آزمایش و ابتلاء قرار می‌گیرد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص. ۲۵۱).

تحلیل: آیه، اصل آفرینش انسان را همراه با آزمون معرفی می‌کند و روایت امام صادق (علیه السلام) این آزمون را متناسب با سطح ایمان و عمل نیک فرد توضیح می‌دهد. این نگاه، ابتلاء را بخشی از سنت الهی در رشد و تکامل هویت مؤمن می‌داند؛ بنابراین، بحران‌ها و دشواری‌ها نه صرفاً تهدید، بلکه فرصتی برای تقویت هویت و ارتقای معنوی انسان هستند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص. ۱۲۰).

جمع‌بندی:

در منابع شیعه، مؤلفه‌های فردی هویت شامل خودشناسی، تزکیه، یاد خدا و مسئولیت‌پذیری است. این عناصر، بنیان هویت سالم را شکل داده و فرد را در برابر بحران‌های هویتی مقاوم می‌سازند. به بیان دیگر، هویت فردی در نگاه اسلامی بر پایه پیوند میان معرفت نفس، تهذیب اخلاقی، ذکر الهی و پذیرش مسئولیت وجودی استوار است؛ امری که می‌تواند الگویی پایدار برای مواجهه با بحران‌های هویتی در جهان معاصر ارائه دهد.

ب) عوامل اجتماعی - فرهنگی و راهکارهای قرآنی و حدیثی برای تقویت هویت

هویت انسان در بستر اجتماع شکل می‌گیرد و عوامل اجتماعی و فرهنگی می‌توانند آن را تقویت یا تضعیف کنند. قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) بر انتخاب محیط سالم، ارتباط با جامعه مؤمن، پاسداری از ارزش‌های فرهنگی و مشارکت فعال در حیات اجتماعی تأکید دارند. این مؤلفه‌ها، علاوه بر تقویت هویت فردی، انسجام جمعی را نیز تضمین می‌کنند.

• انتخاب دوستان و محیط سالم:

آیه: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از خدا پروا کنید و با راستگويان باشید» (توبه: آیه ۱۱۹).

حدیث: امام علی (علیه‌السلام): «قَارِنْ أَهْلَ الْخَيْرِ تَكُنْ مِنْهُمْ، وَبَايِنْ أَهْلَ الشَّرِّ تَبْ يَنْ عَنَّهُمْ»؛ «همنشین اهل نیکی باش تا از آنها شوی، و از اهل شر دوری کن تا از آنان جدا بمانی» (آمدی، ۱۴۱۰ق، ح ۶۷۴۴).

تحلیل: هویت فردی در تعامل با دیگران شکل می‌گیرد. همراهی با اهل صدق و خیر، ارزش‌ها را تقویت و از لغزش‌های هویتی جلوگیری می‌کند. در نگاه اسلامی، محیط اجتماعی سالم بستری برای رشد معنوی و اخلاقی فرد است (احمدی بیغش و سالاری، ۱۴۰۴).

• حفظ ارزش‌ها و فرهنگ دینی:

آیه: «وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ»؛ «و هر کس شعائر خدا را بزرگ دارد، این از تقوای دل‌هاست» (حج: آیه ۳۲).

حدیث: امام صادق (علیه‌السلام): «أَحْبُوا أَمْرَنَا رَحِمَ اللَّهُ مَنْ أَحْبَبَ أَمْرَنَا»؛ «امر ما را زنده بدارید؛ خداوند رحمت کند کسی را که امر ما را زنده کند» (حرّعاملی، ۱۳۶۷، ج ۱۰، ص ۳۹۲).

تحلیل: پاسداشت شعائر و فرهنگ دینی، هویت جمعی را مستحکم و پیوند فرد با جامعه ایمانی را

تقویت می‌کند. درواقع، فرهنگ دینی به مثابه حافظه تاریخی و معنوی جامعه، نقش بنیادین در جلوگیری از بحران هویت دارد.

• امر به معروف و نهی از منکر:

آیه: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»؛ «شما بهترین امتی هستید که برای مردم مبعوث شده‌اید؛ شما امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید» (آل عمران: آیه ۱۱۰).
حدیث: امام باقر (علیه السلام): «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَمِنْهَا جُ الصُّلَحَاءِ»؛ «امر به معروف و نهی از منکر راه انبیاء و روش درستکاران است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص. ۵۶).

تحلیل: مشارکت فعال در اصلاح جامعه، هویت دینی و اجتماعی را زنده نگه می‌دارد و حس مسئولیت جمعی را تقویت می‌کند. این اصل، جامعه را از فروپاشی اخلاقی و فرهنگی حفظ کرده و هویت ایمانی را در سطح کلان تثبیت می‌نماید.

• همبستگی و تعاون اجتماعی:

آیه: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»؛ «و در کار نیک و پرهیزکاری به یکدیگر کمک کنید» (مائده: آیه ۲).
حدیث: امام صادق (علیه السلام): «مَنْ قَضَى لِأَخِيهِ الْمُؤْمِنِ حَاجَةً قَضَى اللَّهُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِائَةَ أَلْفِ حَاجَةٍ»؛ «کسی که نیاز برادر مؤمنش را برطرف کند، خداوند در روز قیامت صد هزار نیاز او را برطرف خواهد ساخت» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص. ۱۹۳).

تحلیل: تعاون و همیاری، پیوندهای اجتماعی را تقویت و هویت جمعی را بر پایه ارزش‌های الهی استوار می‌سازد. در این چهارچوب، هویت فردی با هویت جمعی پیوند خورده و انسجام اجتماعی تضمین می‌شود.

جمع‌بندی:

در منابع شیعه، هویت اجتماعی سالم بر چهار پایه استوار است: انتخاب دوستان و محیط سالم، پاسداشت ارزش‌ها و فرهنگ دینی، مشارکت در اصلاح جامعه از طریق امر به معروف و نهی از منکر و همبستگی و تعاون اجتماعی. این مؤلفه‌ها، پیوند فرد با جامعه ایمانی را تقویت کرده و از بروز بحران هویت جلوگیری می‌کنند. به بیان دیگر، هویت اجتماعی در نگاه اسلامی نه صرفاً یک ساختار بیرونی، بلکه بستری برای رشد معنوی و اخلاقی فرد و جامعه است.

ج) عوامل روان‌شناختی و راهکارهای قرآنی و حدیثی برای تقویت هویت

هویت علاوه بر عوامل اجتماعی، به بنیان‌های روانی و درونی انسان نیز وابسته است. قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) بر حفظ عزت نفس، کنترل هیجانات، تقویت ایمان و توکل و صبر در برابر مشکلات تأکید دارند. این مؤلفه‌ها، بنیان روانی هویت را استوار کرده و فرد را در برابر فشارهای بیرونی و درونی مقاوم می‌سازند.

• عزت نفس و کرامت انسانی:

آیه: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»؛ «ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم» (اسراء: آیه ۷۰).
حدیث: امام علی (علیه‌السلام): «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يُهِنْهَا بِالْمَعْصِيَةِ»؛ «هر کس نفسش برایش گرامی باشد، آن را با گناه خوار نمی‌کند» (آمدی، ۱۴۱۰ق، ح ۸۲۵۵).

تحلیل: عزت نفس، فرد را از رفتارهای تحقیرآمیز و هویت‌زدا باز می‌دارد و او را به سمت انتخاب‌های ارزشمند سوق می‌دهد. در نگاه اسلامی، کرامت ذاتی انسان پایه‌ای برای شکل‌گیری هویت سالم است (احمدی بیخس و سالاری، ۱۴۰۴).

• کنترل هیجانات و مدیریت خشم:

آیه: «وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»؛ «و کسانی که خشم خود را فرو می‌برند و از مردم می‌گذرند» (آل عمران: آیه ۱۳۴).

حدیث: امام باقر (علیه‌السلام): «مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَىٰ إِفْثَاذِهِ مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ أُمْنًا وَإِيمَانًا»؛ «کسی که خشم خود را فروبرد، درحالی که توانایی بروزدادن آن را دارد، خداوند دل او را از امنیت و ایمان پُر می‌کند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص. ۱۱۰).

تحلیل: مدیریت هیجانات، به‌ویژه خشم، از فروپاشی روابط و آسیب به هویت فردی جلوگیری می‌کند. قرآن و حدیث، فروبردن خشم را نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه عاملی برای تقویت ایمان و امنیت روانی معرفی می‌کنند.

• تقویت ایمان و توکل:

آیه: «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ»؛ «و هر کس به خدا توکل کند، او برایش کافی است» (طلاق: آیه ۳).

حدیث: امام علی (علیه‌السلام): «التَّوَكُّلُ عَلَى اللَّهِ نَجَاةٌ مِنْ كُلِّ سُوءٍ وَحَرَزٌ مِنْ كُلِّ عَدُوٍّ»؛ «توکل بر

خدا رهایی از هر بدی و پناهگاه از هر دشمنی است» (آمدی، ۱۴۱۰ق، ح ۳۴۶۶).
تحلیل: ایمان و توکل، احساس امنیت روانی ایجاد کرده و فرد را در برابر بحران‌های هویتی مقاوم می‌سازد. در نگاه اسلامی، توکل نه به معنای انفعال، بلکه به معنای اعتماد به خدا همراه با تلاش عقلانی و عملی است.

• صبر و پایداری در برابر مشکلات:

آیه: «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»؛ «همانا خداوند با صابران است» (بقره: آیه ۱۵۳).
حدیث: امام صادق (علیه السلام): «الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ؛ فَإِذَا ذَهَبَ الرَّأْسُ ذَهَبَ الْجَسَدُ، كَذَلِكَ إِذَا ذَهَبَ الصَّبْرُ ذَهَبَ الْإِيمَانُ»؛ «صبر در ایمان جایگاهی مانند سر در بدن را دارد؛ همان گونه که با رفتن سر، بدن از بین می‌رود، با رفتن صبر، ایمان نیز از بین می‌رود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۸۷).

تحلیل: صبر، توان روانی فرد را برای عبور از بحران‌ها بالا می‌برد و مانع فروپاشی هویت می‌شود. در منابع اسلامی، صبر به عنوان رکن ایمان معرفی شده است و بدون آن، هویت ایمانی و روانی فرد ناقص خواهد بود.

جمع بندی:

در منابع شیعه، عوامل روان‌شناختی مؤثر بر هویت شامل عزت نفس، کنترل هیجانات، تقویت ایمان و توکل و صبر در برابر مشکلات است. این مؤلفه‌ها، بنیان روانی هویت را استوار کرده و فرد را در برابر فشارهای بیرونی و درونی مقاوم می‌سازند. به بیان دیگر، هویت روانی در نگاه اسلامی بر پایه کرامت انسانی، مدیریت هیجانات، اعتماد به خدا و پایداری در برابر مشکلات استوار است؛ امری که می‌تواند الگویی پایدار برای مواجهه با بحران‌های روانی و هویتی در جهان معاصر ارائه دهد.

(د) عوامل دینی - فلسفی و راهکارهای قرآنی و حدیثی برای تقویت هویت

هویت دینی و فلسفی چهارچوب فکری و معنوی انسان را سامان می‌دهد و به زندگی معنا، جهت و غایت می‌بخشد. قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام) بر اصولی همچون توحید، ایمان به معاد، حکمت در زندگی و جستجوی معرفت تأکید دارند. این مؤلفه‌ها، علاوه بر تقویت هویت فردی و اجتماعی، بنیان‌های فکری و معنوی لازم برای مواجهه با بحران‌های هویتی را فراهم می‌سازند.

• باور به توحید و یکتاپرستی:

آیه: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»؛ «بگو: او خداوند یگانه است» (اخلاص: آیه ۱).
حدیث: پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم): «أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»؛ «بهترین چیزی که من و پیامبران پیش از من گفته‌ایم، این است: هیچ معبودی جز خدا نیست» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص. ۱۳۶).

تحلیل: توحید، محور هویت دینی است و همه ارزش‌ها و رفتارها را بر پایه یگانگی خداوند سامان می‌دهد. در نگاه اسلامی، هویت اصیل بدون توحید ناقص است و یکتاپرستی به‌عنوان زیربنای همه فضایل اخلاقی و اجتماعی معرفی می‌شود.

• ایمان به معاد و مسئولیت‌پذیری:

آیه: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ»؛ «پس هرکس به اندازه ذره‌ای کار نیک انجام دهد، آن را خواهد دید و هرکس به اندازه ذره‌ای کار بد انجام دهد، آن را خواهد دید» (زلزال: آیات ۷-۸).

حدیث: امام علی (علیه السلام): «اتَّقُوا مَعَاصِيَ اللَّهِ فِي الْخَلَوَاتِ فَإِنَّ الشَّاهِدَ هُوَ الْحَاكِمُ»؛ «از گناهان خداوند در خلوت‌ها پرهیزید؛ زیرا که همان (خداوند) ناظر و داور است» (نهج البلاغه: حکمت ۳۱۴).

تحلیل: باور به معاد، حس مسئولیت و پاسخگویی را تقویت کرده و مانع از انحراف هویتی می‌شود. این باور، فرد را متوجه پیامدهای اعمال خویش می‌سازد و او را به‌سوی انتخاب‌های اخلاقی و پایدار سوق می‌دهد.

• حکمت و تعقل در زندگی:

آیه: «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا»؛ «خداوند به هر که بخواهد حکمت می‌دهد و هرکس که به او حکمت داده شود، خیر فراوانی به او داده شده است» (بقره: آیه ۲۶۹).

حدیث: امام علی (علیه السلام): «الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ، فَخُذِ الْحِكْمَةَ وَلَوْ مِنْ أَهْلِ النِّفَاقِ»؛ «حکمت گمشده مؤمن است، پس حکمت را بگیر، حتی اگر از اهل نفاق باشد» (نهج البلاغه: حکمت ۸۰).

تحلیل: حکمت و تعقل، هویت را از جمود و تعصب کور حفظ کرده و آن را بر پایه فهم و بینش استوار می‌سازد. در منابع اسلامی، حکمت به‌عنوان خیر کثیر معرفی شده است که می‌تواند مسیر زندگی انسان را روشن و هویت او را عقلانی و متعادل سازد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، صص. ۵۶۰-۵۶۵).

• جستجوی معرفت و علم:

آیه: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»؛ «بگو: آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند برابرند؟» (زمر: آیه ۹).

حدیث: پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم): «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، أَلَا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ بُغَاةَ الْعِلْمِ»؛ «طلب علم بر هر مسلمان واجب است؛ بدانید که خداوند جستجوگران علم را دوست دارد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص. ۳۰).

تحلیل: معرفت‌جویی، افق فکری انسان را گسترش داده و هویت او را بر پایه آگاهی و بصیرت شکل می‌دهد. در نگاه اسلامی، علم نه تنها ابزار شناخت جهان، بلکه راهی برای کشف حقیقت وجود و تقویت هویت ایمانی است.

جمع‌بندی:

در منابع شیعه، مؤلفه‌های دینی و فلسفی هویت شامل توحید، ایمان به معاد، حکمت و معرفت‌جویی است. این عناصر، چهارچوب فکری و معنوی فرد را شکل داده و او را در مسیر زندگی هدفمند و ارزش‌مدار هدایت می‌کنند. به بیان دیگر، هویت دینی و فلسفی در نگاه اسلامی، زیربنای همه ابعاد دیگر هویت است و بدون آن، انسجام فردی، اجتماعی و روانی نیز دچار نقصان خواهد شد.

برآیند یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که منابع و حیانی، با وجود قدمت تاریخی، ظرفیت‌های بی‌بدیلی برای پاسخ‌گویی به بحران‌های هویتی انسان معاصر دارند و آنچه در این مطالعه برجسته شد، این است که قرآن و حدیث نه تنها به ابعاد فردی و اخلاقی هویت پرداخته‌اند بلکه در سطوح اجتماعی، روان‌شناختی و فلسفی نیز چهارچوبی جامع برای بازسازی هویت ارائه می‌دهند.

جدول (۱): تحلیل کارکرد هویتی مدل تلفیقی چهار لایه‌ای

لایه تحلیلی	مؤلفه محوری	مستند قرآنی	مستند حدیثی	تحلیل کارکرد هویتی
فردی	تأمل در نفس و خودشناسی	«وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» (ذاریات: آیه ۲۱)	نهج‌البلاغه، حکمت ۴	خودشناسی در منطق اسلامی مسیری معرفتی برای وصول به خداشناسی است که موجب انسجام شخصیت و کاهش سردرگمی هویتی می‌شود.
فردی	ترکیه نفس و	«قَدْ أَفْلَحَ مَنْ»	نهج‌البلاغه،	پالایش اخلاقی، بنیان هویت سالم را

لایه تحلیلی	مؤلفه محوری	مستند قرآنی	مستند حدیثی	تحلیل کارکرد هویتی
	جهاد درونی	زُكَاہَا (شمس: آیه ۹)	حکمت ۴۷۳	شکل داده و فرد را در برابر بحران‌های هویتی مقاوم می‌سازد.
اجتماعی - فرهنگی	انتخاب محیط سالم	«كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (توبه: آیه ۱۱۹)	غررالحکم، ج ۶۷۴۴	محیط اجتماعی سالم، ارزش‌ها را تثبیت کرده و از لغزش‌های هویتی جلوگیری می‌کند.
اجتماعی - فرهنگی	پاسداشت فرهنگ دینی	«يُعْظَمُ شَعَائِرُ اللَّهِ» (حج: آیه ۳۲)	وسائل الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۹۲	فرهنگ دینی، حافظه معنوی جامعه و عامل انسجام هویت جمعی است.
روان‌شناختی	عزت نفس و کرامت انسانی	«كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء: آیه ۷۰)	غررالحکم، ج ۸۲۵۵	کرامت انسانی زیربنای عزت نفس و مانع از رفتارهای هویت‌زداست.
روان‌شناختی	صبر و توکل	«إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (بقره: آیه ۱۵۳)	الکافی، ج ۲، ص ۸۷	صبر و توکل، امنیت روانی و ثبات هویتی فرد را تضمین می‌کند.
دینی - فلسفی	توحید	«قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» (اخلاص: آیه ۱)	عیون أخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۳۶	توحید، محور اصلی هویت دینی و سامان‌دهنده نظام ارزشی انسان است.
دینی - فلسفی	ایمان به معاد	«فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ» (زلزال: آیات ۷-۸)	نهج البلاغه، حکمت ۳۱۴	ایمان به معاد، مسئولیت‌پذیری اخلاقی و پایداری هویتی را تقویت می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

پرسش بنیادین این پژوهش، طراحی الگویی تلفیقی و بومی برای تبیین بحران هویت با استفاده از منابع وحیانی و نظریه‌های علمی بود؛ یافته‌ها به شکل‌گیری «مدل تلفیقی چهارلایه‌ای» انجامید که نشان می‌دهد منابع اسلامی، بحران هویت را نه در یک سطح، بلکه در تعامل پویای سطوح فردی، اجتماعی - فرهنگی، روان‌شناختی و دینی - فلسفی ترسیم می‌کنند.

یافته‌های مرتبط با لایه فردی نشان داد که مفاهیمی چون خودشناسی، تزکیه نفس، یاد خدا و مسئولیت‌پذیری، ارکان اصلی هویت اصیل انسانی را در منابع وحیانی تشکیل می‌دهند که این یافته‌ها با پژوهش‌های پیشین در حوزه روان‌شناسی تحولی که هویت را به‌مثابه روایتی شخصی و

نیازمند انسجام درونی می‌فهمند (Branje & et al., 2021)، هم‌سویی قابل توجهی دارد؛ زیرا فرایند خودشناسی و جهاد با نفس در مدل پیشنهادی، دقیقاً کارکرد انسجام‌بخشی به شخصیت و کاهش سردرگمی هویتی را ایفا می‌کند. با این حال، تمایز بنیادین مدل حاضر در آن است که خودشناسی را نه صرفاً یک شناخت روان‌شناختی، بلکه پلی برای رسیدن به معرفت الهی تعریف می‌کند. این دیدگاه با نتایج پژوهش حسینی و همکاران که بازیابی هویت را در گرو معرفت دینی و بازگشت به فطرت می‌دانند (حسینی و دیگران، ۱۴۰۰)، همخوان است؛ اما برخلاف آن پژوهش که صرفاً بر تحلیل متون دینی متمرکز بوده، مدل چهارلایه‌ای توانسته است این مفهوم را با سازوکارهای روان‌شناختی معاصر پیوند دهد. همچنین، یافته‌های مربوط به تزکیه نفس و جهاد درونی، با تأکید شهید مطهری بر پالایش اخلاقی به‌عنوان شرط احیای هویت اصیل (مطهری، ۱۳۸۷، ص. ۶۱) هم‌راستا است؛ با این تفاوت که پژوهش حاضر، این مفهوم را در یک چهارچوب نظام‌مند و قابل سنجش در کنار سایر ابعاد هویت قرار داده است.

در لایه اجتماعی - فرهنگی، یافته‌ها نشان داد که انتخاب محیط سالم، حفظ ارزش‌های دینی، امر به معروف و نهی از منکر و همبستگی اجتماعی، پایه‌های هویت جمعی را در منابع شیعه شکل می‌دهند. این یافته‌ها با تحقیقات جامعه‌شناختی متعددی هم‌راستا است که نقش تعیین‌کننده تعلقات گروهی، سرمایه فرهنگی و بازخوردهای اجتماعی را در شکل‌گیری هویت نشان می‌دهند (Tierney, 2025 ; Benjamin Jr, 2023). پژوهش مشکینی و همکاران نیز بحران هویت در ایران را پیامد تعارض میان ارزش‌های سنتی و الزامات مدرنیته می‌داند (مشکینی و دیگران، ۱۴۰۲) که مدل حاضر این تحلیل را تأیید می‌کند؛ اما یک گام فراتر می‌نهد و ریشه این تعارض را نه صرفاً در سطح فرهنگ، بلکه در خلأ یک نظام معنایی منسجم ردیابی می‌کند. در مقایسه با برخی مطالعات که بحران هویت را نتیجه زیست هم‌زمان در میدان‌های متعارض فرهنگی و ناتوانی نهادهای اجتماعی در تولید روایت‌های هویتی منسجم می‌داند (Azari Matin, 2022)، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که منابع و حیانی، ظرفیت تولید چنین روایت‌های منسجمی را دارا هستند؛ مشروط بر آنکه در قالبی فعال و خلاقانه، نه صرفاً تدافعی، به نسل جوان عرضه شوند.

لایه روان‌شناختی مدل، بر مفاهیمی چون عزت نفس وجودی، کنترل هیجانات، توکل و صبر تأکید دارد و یافته‌ها نشان داد که کرامت ذاتی انسان از منظر قرآن، می‌تواند به‌عنوان سپری

محافظتی در برابر آسیب‌های ناشی از مقایسه اجتماعی در فضای مجازی عمل کند. این یافته با مطالعاتی که به تأثیر رسانه‌های اجتماعی بر کاهش عزت نفس و افزایش سردرگمی هویتی اشاره دارند (Cleveland, 2022)، همخوان است؛ باوجوداین، درحالی که برخی پژوهش‌ها نسل جوان را در برابر تهاجم فرهنگی، منفعل و آسیب‌پذیر تصویر می‌کنند (ظفرعبداله‌زاده و دیگران، ۱۴۰۰)، مدل حاضر در توافق با دیدگاه‌های خوش‌بینانه‌تر (Jong, 2024)، نشان می‌دهد که جوانان با تکیه بر مبانی و حیانی می‌توانند به عاملی فعال در بازتعریف هویت خود تبدیل شوند. همچنین، تأکید بر صبر و توکل به‌عنوان ارکان ایمان، با پژوهش‌های پیشین در حوزه روان‌شناسی مثبت‌نگر که بر نقش معنویت در تاب‌آوری تأکید دارند (Fisher, 2023)، هم‌سو است؛ با این تفاوت که مدل حاضر، این مفاهیم را نه به‌عنوان سازه‌هایی انتزاعی، بلکه در چهارچوب یک نظام الهیاتی منسجم تبیین می‌کند.

نقطه تمایز بنیادین و نوآوری اصلی این پژوهش، در مفهوم‌پردازی و برجسته‌سازی لایه دینی - فلسفی به‌عنوان هسته مرکزی هویت است، که یافته‌ها نشان داد توحید، ایمان به معاد، حکمت و معرفت‌جویی، چهارچوبی معنایی فراهم می‌کنند که هویت را از نوسانات گذرای مدرنیته مصون می‌دارد. این یافته با پژوهش‌های پراکنده‌ای که بر نقش دین در انسجام هویتی تأکید کرده‌اند (فخر زارع، ۱۴۰۰؛ شکریگی و شکریگی، ۱۴۰۲)، همخوان است؛ با این حال، مطالعات پیشین غالباً یا صرفاً بر تحلیل متون دینی متمرکز بوده و پیوندی روشمند با نظریه‌های علمی معاصر برقرار نکرده‌اند یا در چهارچوب نظریه‌های غربی باقی مانده و از ظرفیت‌های غنی قرآن و حدیث غفلت کرده‌اند (سلمان‌پور و دیگران، ۱۳۹۹). پژوهش حاضر، با تلفیق این دو حوزه، توانسته است مدلی ارائه دهد که در آن، توحید به‌عنوان لنگرگاه هویت در طوفان مدرنیته عمل می‌کند. این دیدگاه، برخلاف رویکردهای پست‌مدرن که ناپایداری و چندپارگی هویت را به‌عنوان یک ویژگی ذاتی جهان امروز می‌پذیرند (Bauman & Portera, 2021)، این ناپایداری بدون لنگرگاه را عامل اصلی سرگردانی وجودی و ازخودبیگانگی تعریف می‌کند؛ همچنین در مقایسه با این دیدگاه، که بحران هویت را در بستر جهانی‌شدن تحلیل کرده و عواملی همچون ازخودبیگانگی فرهنگی و ضعف باورهای دینی را شناسایی کرده‌اند (بروجردی علوی و صدیق یزدچی، ۱۳۹۶)، مدل حاضر پاسخی ایجابی و عملیاتی برای پُرکردن این خلأ اعتقادی ارائه می‌دهد.

وجه تمایز نهایی این پژوهش، گذار از رویکردهای صرفاً توصیفی به سوی یک چهارچوب و الگوی تلفیقی و بومی است؛ درحالی که نظریه‌های غربی، هویت را عمدتاً در قالب ابعاد روانی - اجتماعی و بدون ارتباط با یک نظام معنایی متعالی تعریف می‌کنند (Tierney, 2025; Benjamin Jr, 2023)، مدل چهارلایه‌ای نشان می‌دهد که منابع وحیانی، رویکردی یکپارچه و غایت‌مدار به هویت ارائه می‌دهند که در آن، ابعاد فردی، اجتماعی و روانی، همگی ذیل چتر نظام توحیدی معنا می‌یابند. این یافته، هم‌سو با دیدگاه علامه طباطبایی است که هویت حقیقی انسان را در پیوند با فطرت الهی و غایت آفرینش می‌داند؛ اما این دیدگاه را از سطح نظری به سطح عملیاتی و قابل کاربست در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی ارتقا می‌بخشد.

برآیند غایی این پژوهش نشان می‌دهد که بحران هویت انسان معاصر، یک پدیده چندلایه است که نیازمند مداخله‌ای جامع و هم‌زمان در سطوح مختلف وجودی فرد و جامعه است و «الگوی تلفیقی چهارلایه‌ای» برگرفته از این پژوهش، چهارچوبی منسجم برای فهم و مدیریت این بحران ارائه می‌دهد که در آن، هر لایه نقشی حیاتی ایفا می‌کند. این مدل، برعکس بسیاری از پژوهش‌های پیشین که یا تک‌بعدی بوده‌اند یا راهکارهای کلی و غیرعملیاتی ارائه داده‌اند، مجموعه‌ای از راهکارهای مشخص و قابل اجرا را در چهار سطح فردی، روان‌شناختی، اجتماعی - فرهنگی و دینی - فلسفی پیشنهاد می‌کند:

- در سطح فردی: طراحی و اجرای برنامه‌های تربیتی و کارگاهی منسجم با محوریت «خودشناسی توحیدی»، با استفاده از ابزارهای جذاب و روز مانند اپلیکیشن‌های تعاملی مبتنی بر مفاهیم قرآن، به‌منظور تقویت انسجام شخصیت و کاهش سردرگمی هویتی.
- در سطح روان‌شناختی: ترویج رویکرد «معنادرمانی» با محتوای کاملاً بومی و برگرفته از آیات و روایات در مراکز مشاوره و بهداشت روان، برای کاهش اضطراب وجودی و تقویت تاب‌آوری در برابر فشارهای ناشی از مدرنیته و فضای مجازی.
- در سطح اجتماعی - فرهنگی: گذار از رویکردهای تدافعی و سطحی به «احیای خلاقانه» آیین‌ها و مناسک دینی به‌دست خود جوانان و با زبان و ابزار رسانه‌ای خود آن‌ها؛ همچنین حمایت از تولید محتوای دیجیتال جذاب و باکیفیت که به بازتعریف نمادهای هویتی در قالبی امروزی پردازد، ضروری است.

• در سطح دینی - فلسفی: گنجاندن دروس «تفکر انتقادی مبتنی بر جهان‌بینی توحیدی» در نظام آموزشی رسمی و برگزاری نشست‌های آزاد و مستمر گفت‌وگوی بین‌نسلی برای پاسخ به پرسش‌های بنیادین نسل جوان درباره معنا، هدف و غایت زندگی، به‌منظور ایجاد مصونیت فرهنگی و فکری پایدار از درون.

در پایان، این پژوهش نتیجه می‌گیرد که بحران هویت را نباید به‌عنوان یک تهدید، بلکه به‌مثابه فرصتی تکاملی برای بازاندیشی در باب چیستی انسان و معنای زندگی فهمید و الگوی تلفیقی چهارلایه‌ای، گامی اولیه در جهت ایجاد یک مدل و الگوواره بومی، به‌روز و کارآمد در علوم انسانی - اسلامی است که می‌تواند نقشه راهی برای بازیابی هویت اصیل و معنادار نسل جوان در جهان پیچیده امروز باشد. این مدل، با ارائه چهارچوبی منسجم و مستند به منابع و حیانی، هم‌زمان به غنای نظری مطالعات هویت می‌افزاید و در سطح کاربردی، به پاسخ‌گویی مستدل به شبهات معاصر و تدوین سیاست‌های فرهنگی یاری می‌رساند.

منابع

قرآن کریم.

نهج‌البلاغه.

آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم. تصحیح سیدمهدی رجایی. قم: دار الکتاب الإسلامی.

ابن‌بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۴ق). عیون أخبار الرضا (علیه السلام). بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

ابن‌منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.

احمدی بیغش، خدیجه و سالاری، منصوره (۱۴۰۴). عوامل مؤثر در شکل‌گیری هویت از دیدگاه

اسلام و علم روان‌شناسی. دوفصلنامه علمی پژوهشنامه تفسیرمقارن، ۲(۲)، ۵۱-۶۶.

بروجردی علوی، مهدخت و صدیق یزدچی، امیرسعید (۱۳۹۶). تأثیر فضای مجازی بر هویت ملی

و قومی در ایران. مطالعات رسانه‌های نوین، ۳(۱۲)، ۸۷-۱۱۰.

بنائی، امیرحسین؛ حمیدی‌زاده، علی؛ هاشمیان، سیدمحمدحسین و زارعی‌متین، حسن (۱۴۰۲).

- انسان‌شناسی دینی و جایگاه آن در دانش انسان‌شناسی. فصلنامه علمی - پژوهشی اسلام و علوم اجتماعی، ۱۵ (۳۰)، ۲۶۱-۲۸۲.
- جرجانی، علی بن محمد (بی‌تا). *التعريفات*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- حرّعاملی، محمد بن حسن (۱۳۶۷). *تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة*. قم: مؤسسه آل‌البت (علیهم‌السلام) لإحياء التراث.
- حسینی، بی‌بی‌زهرا؛ عاصی‌مذنب، ابوالقاسم؛ فلاح، محمدحسین و فیروزی، نعمت‌الله (۱۴۰۰). شخصیت انسان و یکپارچگی آن بر مدار توحید یافتگی مبتنی بر معارف قرآنی و روایی. نشریه اسلام و سلامت، ۶ (۲)، ۹۹-۱۰۷.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. ج ۱۶. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- راشدی، معصومه؛ موسی‌زاده، زهره؛ ابوالمعالی الحسینی، خدیجه و باقری، فریرز (۱۳۹۹). پدیدارشناسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت ایرانی - اسلامی جوانان از دیدگاه متخصصان. *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۸ (۱۵)، ۵۳-۷۶.
- سلمان‌پور، داوود؛ مهریزی، مهدی و ایازی، سیدمحمدعلی (۱۳۹۸ش). *تحلیلی بر مفهوم کرامت ذاتی انسان در قرآن و چالش‌های فراروی آن*. *مطالعات قرآن و حدیث*، ۱۳ (۱)، ۲۱۹-۲۴۲.
- شریف‌رضی، محمد بن حسین (بی‌تا). *نهج‌البلاغه*. قم: دار الهجره.
- شکریگی، نرگس و شکریگی، رضوان (۱۴۰۲). عوامل مؤثر بر تقویت آینده‌نگری و هویت دینی با تأکید بر قرآن و حدیث. *قرآن و علوم اجتماعی*، ۳ (۱)، ۵۷-۹۳.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۴۰۱ق). *الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). *ترجمه تفسیر المیزان*. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۴۱۶ق). *مجمع البحرين و مطلع النیرین*. نجف: مکتبه المرتضویة.
- ظفرعبداله‌زاده، فواد؛ رسولی، محمدرضا و شیر، طهمورث (۱۴۰۰). نقش رسانه‌های اجتماعی در آینده هویت‌های قومی ایرانی. *پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۱۰ (۱۹)، ۳۲۱-۳۴۶.
- فخرزارع، سیدحسین (۱۳۹۹). *آسیب‌های اجتماعی و خطر انحطاط جوامع از منظر اسلام*.

- دوفصلنامه مطالعات اسلامی و آسیب‌های اجتماعی، ۲ (۲)، ۹۱-۱۱۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تصحیح و تعلیق علی‌اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مشکینی، قاسم؛ سهراب‌زاده، مهران؛ بابایی‌فرد، اسدالله و حاجیانی، ابراهیم (۱۴۰۲ش). تحولات آینده بحران هویت جوانان در ایران. *فصلنامه مطالعات راهبردی فرهنگ*، ۳ (۲)، ۹-۴۷.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۷). *علل گرایش به مادی‌گری*. تهران: صدرا.
- معین، محمد (۱۳۸۷). *فرهنگ فارسی*. تهران: امیرکبیر.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۳). *ترجمه قرآن کریم*. قم: دار الکتب الاسلامیه.
- Azari Matin, A. (2022). Iranian Youth's identity politics: Cosmopolitan aspirations, self-reproach and lived experiences of belongingness to the nation. *International Journal of Humanity Studies (IJHS)*, 6(1), 12-29.
- Bauman, Z., & Portera, A. (2021). Education and intercultural identity. *A Dialogue Between Zygmunt Bauman and Agostino Portera, First Published*.
- Benjamin Jr, L. T. (2023). *A brief history of modern psychology*. John Wiley & Sons.
- Bielsa, E. (2018). Identity. In *The Routledge handbook of translation and culture* (pp. 48-60). Routledge.
- Branje, S., De Moor, E. L., Spitzer, J., & Becht, A. I. (2021). Dynamics of identity development in adolescence: A decade in review. *Journal of Research on Adolescence*, 31(4), 908-927.
- Cleveland, M. (2022). Globalization and global consumer culture: The fragmentation, fortification, substitution and transmutation of social identities. In *Globalized identities: The impact of globalization on self and identity* (pp. 71-105). Springer.
- Cristina Contrino, M. (2025). Narrative negotiation of personal identity. *Philosophical Explorations*, 28(1), 85-102.
- Crocetti, E., Albarello, F., Meeus, W., & Rubini, M. (2023). Identities: A developmental social-psychological perspective. *European Review of Social Psychology*, 34(1), 161-201.
- Faiz, F. A. (2024). Understanding Cultural Identity in a Globalized World. *Journal of Social Signs Review*, 2(01), 10-18.
- Fisher, J. (2023). Who am I? The identity crisis of mental health professionals living with mental illness. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 30(5), 880-884.
- Jong, A. (2024). Social theory and navigating indeterminacy: a configurational analysis of Iranian youth's identity construction in contemporary Iran. *Societies*, 14(3), 32.
- Krijnen, T., Nixon, P., Ravenscroft, M., & Scarcelli, C. M. (2023). *Identities and*

- intimacies on social media: Transnational perspectives*. Taylor & Francis.
- Ricoeur, P. (1992). *Oneself as another*. University of Chicago press.
- Schulte, M., Bamberg, S., Rees, J., & Rollin, P. (2020). Social identity as a key concept for connecting transformative societal change with individual environmental activism. *Journal of Environmental Psychology*, (72), 101525.
- Smith, J. (2024). *Self-consciousness*. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Summer 2024 ed.). Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/self-consciousness/>
- Tierney, K. (2025). *Disasters: A sociological approach*. John Wiley & Sons.

